

הנהגות לתכנים מיוחדות / ראובן גפני

בוצ'ץ' האבודה בירושלים הבנויה

ש"י עגנון אהב תפילה, ועל פי רוב אהב גם מתפללים. בבתי הכנסת, לעומת זאת, חש עצמו קרוע כמו תמיד בין עולמות שונים. מסע ספרותי ואישי בעקבות עגנון בבתי הכנסת של ירושלים

צילום: דניאל צבי

חולצת את צריף העץ הקטן. בית הכנסת 'תפארת ישראל' ע"ש ש"י עגנון

בשכונת תלפיות שבה גדלתי, בראשית שנות השבעים, קשה היה להתעלם מנכחתו של עגנון. הסופר הנודע נפטר אמנם כבר בשנת 1970, ואני עצמי עתיד הייתי לעמוד על דעתי רק עשר שנים מאוחר יותר, ואולם כשכונה הקטנה והמתוקנת - שבאותם הימים הייתה מחוברת לעיר רק ביכוחו של אוטובוס קו 7, הגניתי לחתונה פעם אחת ככל ארבעים וחמש דקות - עריין הילך בלחישת שמו של עגנון, שהיה ללא ספק הנושך המפורסם ביותר בשכונה מאז ומעולם.

שמו של עגנון היה מוכר לי עצמי רק כאמצעות בית הכנסת הראשון של ח"י, שלאחר פטירתו של הסופר קרא עצמו על שמו, והפך ל'בית הכנסת תפארת ישראל על שם ש"י עגנון'. ואולם שלא כמוני, ותיקי השכונה נוהו לספר ולהיזכר פעם אחר פעם בדמותו של המתפלל הגליצאי והנמוך שפקד את בית הכנסת בקביעות הולכת ונוכרת עם הלוח השנתי.

השנים מאז עזבנו את שכונת תלפיות חלפו, ועם שאני מגלה כי בית הכנסת הזכור לי מאז ומעולם כ'בית הכנסת של עגנון' נכנה רק זמן מה לאחר פטירתו, תוך שהוא מחליף את צריף העץ הקטן ששימש ער או כבית הכנסת השכונתי, אני מופתע לגלות כי גם בעולמם של בני הכנסת, כמו ככה-הרבה מנקמות אחרים, היה עגנון במידה רבה נע ונד בין עולמות, ופמנים רבות חש עצמו - כך אני נגחש כמי שאינו לחלוטין מוצא את מקומו. וכך מנסה אני להלך בעקבותיו בבתי הכנסת של ירושלים, שבהם השאיר לעיתים זיכרון, לעיתים תיאור קצר שהתגלגל לאחר מסיפוריו, ולעיתים התפלל ועזב את המקום בלא להותיר רושם כלל וכלל. את עולם בית הכנסת באשר הוא, כך נדמה, אהב עגנון אהבה רבה. רבים מסיפוריו עוסקים - אם באופן ישיר ואם באופן עקיף - בהיותם של בני הכנסת השונים שאותם ראה או העלה בדמיונו, כמו גם בעולמם של החוגים, בהתפללים ובעלי הקריאה. בראיון שהעניק פעם לחוקר א"מ הכרמני, אף סיפר שדרכו בחורה לשגרת המצויה ראשיתה בתפילה מוצלחת במיוחד, שאותה התפלל כמעט באורח מקרה בבית כנסת בצעירים, בדרכו חזרה לארץ ישראל.

אמרתיו בלי שום כוונה מיוחדת לא- נשי המלון שהתאכסנתו בו כי אסעד את סעודת הערב אחר התפילה. הל- כתי להתפלל בבית הכנסת שהרמזים התפלל בו ועברתי לפני התיבה, ואז חל בי השינוי, שכן התפילה הייתה מתוקה בפי ומלאה דבקות. לימים, אבני, היפוך נאור זה - בלגלול הספרותי - לנקודת המפנה המרכזית ברומן 'תמול שלשום', שבו תור יצחק קומר - בן דמותו של עגנון - למסורת אבותיו, לאחרי כביור בבית הכנסת ואמירת קריש:

הציץ עליו יצחק וקרא תגר על עצמו, אדם זה מופלל כל התפילה בעל פה ואני לבי כוזה לומר קריש בצביור,

מאה שנה עלה לירושלים ונתנו חסידיו בית אל עיניהם בו ומינו אותו שלוחם לפני המקום. אותו היום יצקתי מים על יריו עם כל אחי הלויים בשחרית ובמוסף ובנעילה [...] לאחר פטירתו העמידו חכם אשכנזי רבי אברהם חיים שמו ולידתו בעיר וולוז'ין. הוא היה שלוחם בכל התפילות [...] חוץ מבימים טובים ובימים הנוראים, לפי שלא הכיר את נעימתם של הספרים דים [...] פעם אחת בליל שבת נטפל לי חוקר אחד שאסף כל מיני נגונים וזמירות ושירת שבכל הארצות ובכל הנקודות שבמזרח הקרוב. ביציאתו מבית התפילה היה הולך ודואב. לסוף אמר לי עשרת אלפים תקליטים יש לי של תפילות כל העמים, והרבה תפילות ושירות שמעתי וימני לא שמעתי תפילה ערבה וקדושה שזכו (שם, עמ' 31-32).

קריבתו זו של עגנון לבית התפילה הספרדי הפכה לגלויה ונוטה בהרבה באחד מנכחתיו לאסטרליין אשתו, ואגב כך שבה ועולה גם דמותו הלא מתיארה - לרידו - של בית הכנסת בתלפיות: בשבת זו כבר טעמתי את טעם בית הכנסת. שוב הייתי מרוגז מן התפילה והפזמונים ומכל הטיאטרליות. אני שהייתי יכול להתפלל ארבע שעות תפילה ערבית אצל המקובלים, אני יכול לשבת חמשה רגעים בבית הכנסת בתלפיות (אסטרליין יקירתו, ירושלים 1983, עמ' 299-298).

הבעיה העיקרית אינה בית הכנסת בתלפיות, או אפילו כלל בית הכנסת האשכנזים כאשר הם, אלא העבודה שהעגנון ממשיך כל חייו לחור על בית התפילה והמתאים לו בדיקו, ואני מוצא.

הבית הנופילה ביישוב

על הקפתו וקאתו של עגנון לנוסח אבותיו בפרט, ולנוסחי תפילה כאשר הם בכלל, נכתב לא מעט, ודי לצטט כאן חלק ממתיחהו לסיפור "זלא נכשל", הסוכב סביב נוסחי התפילה וחשיבותם: שכשעמדו בניו של יעקב בתפילה תיקן הקדוש ברון שנים עשר שפרים בדיקו וכל שער ושער מכון כונד כל שבט ושבת, לפי שיעור מדתו. נמצא שכל המשנה מנוסת שהתפללו בו אבותיו שהתפלל ראש שבטו מבלבל את השערים ותפילתו נכנסת בערי-בוניא. וכבר נענשו דורות האחרונים שהחליפו את נוסח התפילה והכניסו אנדרלמוסיה בעליונים ובחתונות והרבו מחלוקת בישראל והתישו חתן של ישראל למעלה ולמטה (אלו ואלו, ירושלים תשי"ג עמ' רפט).

ברומה לכך, גם סיפורו "לעבד זמכר יוסף" סובב סביב האופן המרוק שבו מוצגים הרוכשפתחו להמספר את כל מוצגיו מדי שבוע" בליל שבת, אופן שכל התולה לבני המשפחה שונם האובד עדיין כחיים ומצוי לפניהם. הדמסקנה, גם שם, הנה והה:

בסיפורו "לפנים מן החומה", שהוא בעיני אחד מסיפוריו הקסומים ביותר, יוצא עגנון עם בת לווייתו המורומה לטיוול של זיכרון והתפיקות בעיר העתיקה של ירושלים, בשנים שבהן טיוול מעין זה אכן יכול היה להיעשות רק בכוח הדמיון. מעט יכלו להיות תחילתו של הסיפור, כשנא המאספר לשבת את הרובע היהודי הוכרז לו, צעים באופן טבעי ומיידי כל בני הכנסת שאותם זכר במקום:

גדולה הייתה ירושלים ומלאה מישר-אל היתה וכל הבתים מלאים היו תורה וחיים. ולא הלך אדם בירושלים בלא שישמע קול תורה, ולא פסק אדם ג' פסיעות בלא שפגע בחדר תורה או חדר תפילה [...] ואף אני מהלך הייתי בחוצות ירושלים מרחוב לרחוב וממ"ר בו למכוי ומחצר לחצר ומבתי תפילה של אשכנזים ושל ספרדים ושל שאר כל העדות וראיתי את ישראל, היאך כל עדה ועדה נוהגת (לפנים מן החו"מ, עמ' 9).

רמו זה שנומן עגנון בנוגע לקרבתו לתפילתן של העדות האחרות עתיד להפוך לפרשייה גלויה בפני עצמה, כשתייחס בהמשך לתפילה בישיבת המקובלים בית אל ולמרות שאחד ממקוריו העיקריים של "לפנים מן החומה" הוא סיפורו של "חסידי אחד קדוש עליון", המתחיל להיפרד מן העולם הזה ודואק בעלייה על גג של בית הכנסת החסידים הגדול "תפארת ישראל", הרי שאת תפילתו הוא מוצא עגנון דואק בישיבת המקובלים הספרדית. חזן של חסידיו בית אל שבאותו הדור חכם מסעוד כהן היה, שכשנתמלא לו

את התיקון. בלילה מגלה הוא (לראובן, או אולי דואק לשמחתו) כי יחיד הוא בבית הכנסת, ואולי משום כך מתרחשת בדמיונו הרומה הממלאה את הסיפור כולו. בני ובניו מחפנה עגנון לומר גם דבר ביקורת בבני שכונתו ובבית תפילתם:

כאן אומר דבר כונד בית התפילה שבשכונתו שלנו. אבותינו שראו את ישיבתם בעולם הזה ישיבת עראי ואת ישיבת בני כנסיות ובתי מדרשות ישיבת קבע היו בוונים בתים גדולים וטובים לתורה ולתפילה, אנתנו שעיקר דעתנו על העולם הזה בוונים לנו בתים גדולים וגאים ומסתי-פקים לתורה ולתפילה בבתיים קטנים ובצריפים. הוא שבת תפילתנו שבי-שכונת זו עשוי עץ.

ואולם למרות תחושתו זו, השואבת אף היא מן הסתם מויתרון בני הכנסת הגדולים והרבים שנשרפו ונחרבו בעיר, הוא ממחר להפוך גם למליץ יוסף עכור אנשי השכונה: "הטעם אחד, מלבד הטעם שלא הספיקו לנמור את בניו בית הכנסת לפני הפרעות הראשונות ומפני הנהגות ומפני מלחמת החירות".

בין מקובלים וספרדים

ובכן, האם היה עגנון שמח לראות את בניו האבן הגדול של בית הכנסת השכונתי, הנושא כיום את שמו? איני יודע. בין כך ובין כך, בית הכנסת של תלפיות לא יכול היה להפוך לביחו הקבוע. לא רק מהמת זיכרון בני הכנסת של ימי ילדותו, כי אם בעיקר מהתעוררה המעולה לא הצליח להתגיר לעצמו היכן באמת הוא מקומו.

ועל מה ולמה באתי לידי זה, על שום שעקרתי רגלי מבתי כנסיות [...] אמר יצחק לעצמו אם טורד אותה ביום הרי פנוי אתה ערב ובוקר לתפילה. אשרי מי שיועד בבוקר במה לפתוח ובערב במה לסיים (תמול שלשום, ירושלים תש"ו, עמ' 341-342).

יחידו בגיל שבעות

על בית הכנסת של תלפיות לא כתב עגנון הרבה, זאת למרות שהתנוטר בשכונה למעלה מארבעים שנה והיה מכאי בית הכנסת, ולמרות שעל בני הכנסת של עירית הולדתו נמשך לכתוב פעם אחר פעם. רק בסיפור אחד, "הסימן", המהווה בעיקרו קינה מתמשכת על עירית הולדתו ובתי כנסיותיה שנטרבו בשואה, מספר הוא מעט דואק על בית התפילה השכונתי שמצא בארץ ישראל:

באתי לבית התפילה וישבתי לי על מקומי ובלבי צנפתי את מאורעות עירי כפי שנצטיירו לי [...] באי בית התפילה התחילו מתכנסים ובאים ואף מאותם שאינם רגילים בבית הכנסת באו, למען בניהם הקטנים שמשכו אותם לבית הכנסת, שכל זמן שהילד ילד נמשך אחר אביו ומושך את אביו עמו [...] תינוקות שכאלה כל בתי כנסיות שבעירי מלאים היו מהם. טובים וגאים היו ובריאיים היו. עכשיו כולם מתים.

התפילה בבית הכנסת השכונתי נתיחלה ומסתיימה, אלא שהסיפור, המתרחש בליל תג השבועות, ממש את עגנון פעם נוספת לבית הכנסת באישון ליל, על מנת לומר

מקום המקדש / דוד ברוקנר

ברכות לחבר נאמן

אפשר לבחון את תוצאות הבחירות בנושאים ובמנדטים, אבל טרור זה אינו קשור למפלגה: הוא עוסק בליוי ההתחברות המחודשת של עם ישראל למקום מקדשו. כמוכן, התחברות זו כרוכה בסוגיות פוליטיות כבדות משקל, ומכתיבה זו כל חבר כנסת הקרוב לעניין הוא אכן חשובה בניין.

משפטי התורה והמקדש

רבים מהעולים להר הבית חשים אי נוחות בשל התפרטות התלום הגדול והנפלא כל כך של בית גדול וקדוש ונהדר - לפרטות קטנות של הלכות ודינים וסייגים. רבים מאלו שלא עולים נוהגים כך ככל הנראה מאותה סיבה בדיוק, ומתוך הרצון - האמיתי במובן נוסף - לשמר את האשליה המתוקה ולא לנפץ אותה אל קרקע המציאות הכואבת.

כמוכן שהתחמקות מובנת זו מהתמודדות נפשית אינה מביאה לגאולה. אדרבה: במציאות ימינו, המלאה בהתחדשות ובהתעוררות של הקשר והעמידה למול ה', נהווה הבעיה שאותה הזכרנו אתגר ואכן בוחן היכולים להוביל לתובנות רבות, ואלו שידרשו לה יזכו להימנות עם מעצבי התודעה של העידן הבא - עידן הנאוילה והבית השלישי.

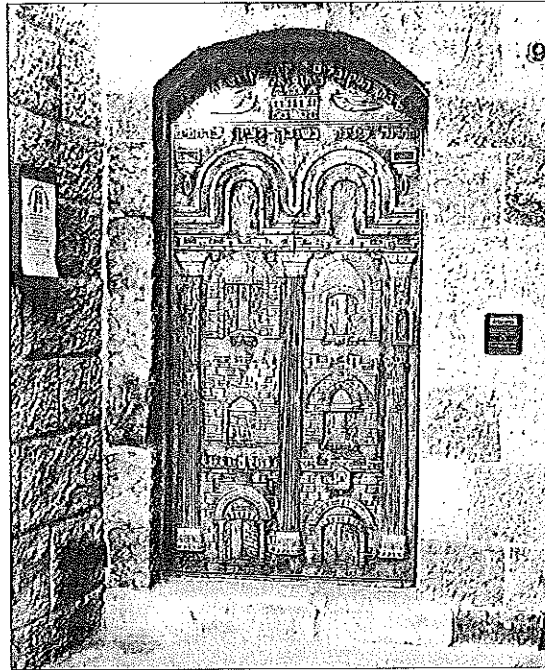
מבנה הפרשיות האחרונות יכול לשמש בסיס להתבוננות הזאת: לכאורה, אם המקדש נתפס כ"שער השמים" - מקום היחס והקשר הישיר לא-להים ולראיית פניו - נראה שסמיכות פרשיות המשכן ובנייתו לפרשת יתרו היא כמעט הבררית. הרמב"ם בהקדמתו לפרשת תרומה מגדיר את ייעודו של המקדש כך: "יסוד המשכן הוא, שהיה הכבוד אשר שכן על הר סיני שוכן עליו בנסתר... והיה בטעמן חמיר עם ישראל הכבוד שנתאה להם בהר סיני". אלא שבפועל, מפרידה בין שתי הפרשות פרשת משפטים על ריבוי הלכותיה.

איור מפתח, לאור זאת: הנישה אל הקדש איננה רק התעלות רוחנית שלאורה מתעמעמים הפרטים המעשיים, אלא אדרבה - באה רק מתוך ועל גבי התעמקות החיים ההלכתיים-מעשיים (וכל המתעסק בהלכות קורשים יודע על עין הדברים מגיעים).

אלא שגם התובנה הזו אינה מדויקת. למעשה, פרשת תרומה אכן נופיעה בסמיכות לתיאור עלייתו של משה אל הוה, לאחר מעמד של גילוי שכונה חסר תקדים לעיני כל העם. ההפרדה שיוצרת חלוקת הפרשות יוצרת טעות אופטית אצל באי בית הכנסת, כאשר האמת היא שפרשת הציווי על המשכן היא המשך וריבוי למעמד גילוי השכינה על הר סיני (עבודה המסבירה את דבריו של הרמב"ם שהובא לעיל). בעצם, פרשת משפטים מחלקת את תיאור מעמד הר סיני לשניים, וצמצום פרשת התורה של התגלות שמירת ואש ולפידים מקול שופר, ולעומתה: פרשת מאורות יתור - ונראה שעליונה יתור - הבאה על גבי פרטי הדינים וההלכות. זו היא התורה שעליה נאמר שקודם "נעשה" ורק אחר כך "נשמע", וזו היא התורה המביאה לבניין המקדש.

המקדש הוא בית דירתו של הקב"ה בעולם הזה. הוא מקום הגילוי הנשגב והנכבד בתוך המגרש החומרי והמצומצם. התמיכה כיצד מצמצם הקב"ה את שכנתו בין ברי הארון היא בעצם התמיכה המוכרת לנו, כיצד מצמצם הקב"ה את עצמו לתוך ד' אמות של הלכה - אך בחריפות והירות רבות לאין ערוך (ומסכת בניין המקדש מרגישה זאת בשמה: מסכת מידות). ואף על פי כן, למרות התמיכה הפילוסופית - זו עובדה קיימת, הניסיון ההיסטורי, כמו גם מלאכת בניין המקדש, כמוכנה הרהב, היא אתגר השכנת הרוח הגדולה בכלי המעשה והיומיום, מתוך הוזה הרדית ומבלי שאף אחד מהם ייפגע. זה אתגר שרבים מנסים לפצח אותו כיום, וכאמור - פיצוחו יהווה פריצת דרך לחיי העולם שבו עומד המקדש על מכונו. כיום, העולים להר הבית הם הנפגשים עם השאלה הזו בכל עוצמתה, והם אלו שורשים אולי יותר מכל, בצורה כמעט קיומית, לנסות להפעיל אל תודעת החיים הזו. ההר, בשמנונו דווקא ובהיותו גשול חיות-גוול מלחכות חושים, הוא המקום המעורר להתבוננות והמשמש שדה-מבחן להצלחה בהפגנת התובנות. ומי שעולה - רק הוא יודע.

לעזרתכם ומאמרים בנייני המקדש ומקדו: mekom@vmail.co.il

יומימי לא שמעתי תפילה ערבה וקדושה שכזו. דלת הכניסה של ישיבת המקובלים בית אל

צילום: מיכאל יוקובסון

במקום שיש נקבה אינני יכול להתפלל. קם אבא, לקח את הנוקבה שלו שהייתה חתה בבת חמש והודיע: במקום שלבני התפילה מחשבות כאלה, אני לא יכול להתפלל, ויצאנו (א' ירושן, פרקים מחיי, ירושלים תשנ"ח, עמ' 75).

על יעקב וניקולאי קיסר

הנהיב, אין זה מקרה שענין לאהרניש את עצמו במקומו בבית כנסת זה או אחר בירושלים. כשהוא קודם בין יזכרות ילדותו וקנאותו לאביו לבין המציאות הירושלמית המאובת אפילו בתלפיות, ובין כל העדות ועד-העדות המצויות בירושלים ומשכות כל אחת לסגנון התפילה ולמסורתה שלה, לא חש ענין שיכול הוא לומר - כמו בילדותו בבוץ' - שידוע הוא באמת הכן הוא בית תפילתו. מבתי הכנסת של היישוב הישן הוא סולד לעיתים - למרות הקפדתם על הנהגות - בגלל אפיינים של המפלגים הרחוקים מינו, וכבתי הכנסת של היישוב החדש, שבהם מצויים המתפללים הקרובים לכאורה להקפדתו, אין הוא מצא את מקומו בגלל היעדר הטסת והעמס בתאטרליות.

וכן נגד הוא נעמק למקום, כאילו מסייר ומבקר להאזין, אך למעשה במידה הרבה נדד בין בית לבית ובין פנים שונות שבאישיותו הוא.

אלא שללא סיפור עגנוני לסיום אי אפשר, כך נדמה לי. ומשום כך נבחר אני כמיומנותו של ענין על בית הכנסת "הבית" שבו נכח בשבת שבת עלה ל"מפסיר" יצחק בן צבי, הנשיא השני של

קודם שאני בא לספר את סיפור המי עשה אומר דבר שאני רגיל לאומרו לבני בני, היה זה במונה אבותיכם ולא תשנו אמילו אינו נראה בעיניכם [...] ולא באלו בלבד שבאים מכות התורה, אלא אף בזמירות ונגינות (האש וה' עצים, ירושלים תשנ"ח, עמ' 38).

הקפדתו ו של עגנון הביאה לכך שאף הוא עצמו היה מחור בכל רחבי ירושלים מפעם לפעם אחר בתי התפילה שבהם יכול להתפלל בנוסף התפילה של אביו. כך, כפי שסופר גם מעל דפי כמה זו בעבר (לוחות ושברי לוחות), היה עגנון טכני מפעם לפעם בבית התפילה הקטן של חסידי טשורטקוב בשכונת מאה שערים, ולעיתים, בימים הנוראים, אף מהלך כבוד דרך נוספת עד לבית המדרש של חסידי סטארין (שאביו נגמנו עליהם), בגלל שכונת הנוכחים, ולצורך כך שוכר לעצמו חדר במכוני העיר. איננו, בית התפילה הסטארני היה מרוחק מאוד מביתו, ואף נסע לאתר שנים אחדות; גם בית התפילה הטשורטקובי היה מרוחק לגודל. וכך נראה שחוכר שביעור צוננו מבית הכנסת של שכונתו, כמו אולי גם מכלל בתי הכנסת האשכנזיים הגדולים בעיר, מקורו היה לא דווקא בפגמים שמצא בהם, אלא - כאמור בראשית הדברים - כגעגועיו המתמידים לזיכרונותיו ולנסותו השנים, שנאמר המלחמה לא יכול היה עוד לבקר במחוזות.

כמיהתו זו של עגנון לנוסחי אבותיו הביאה אותו לסכוב ימים ארוכים כמסגרות נאה שערים והשכונות הסובבות אותה, תוך שהוא מטיף באוני הגלויים אליו - בנקרים אחרים הסופר הצעיר אהרן אפלפלד - על אודות שיבתם של סידורים אלו שכונתו שתי ערים היו לו, לעגנון, בוץ' וי ירושלים, אבל היוצרות התחלפו אצלו. בוץ' היה רוחנית ודמונית וירוש' לים היה ממשית. הוא הפך כל אכן במאה שערים [...] את נאמנותו לאי בתויו ולמורשת אבותיו ודאית כבמ' טאות מאה שערים. למעמים יתחיל לי הרגשה שכל הליכותיו ושיטותיו בעיר אינם אלא חיפוש נמשך אחר נוסחת אינוורמציה שתאיר זווית לא נודעת של עירו. פעם אמר לי יעיר הולדתי הייתה מלאה חכמים מופלאים. חכמי מים לצפות את תורותיהם ועלי הוטל למצוא ולפרסם אותן. לא תמיד אני שוקד על מלאכת כראוי (א' אפלפלד, לר, עוד היום גדול, עמ' 48, 48).

גם בתו של עגנון, אמונו, שבילדותה נלווה לאביה בניקוריו ובתי הכנסת השונים, זכרה את סידורי בעקבות מהני העדות השונות, והן אירוע אחד שערור את זמנו של אביה בעת ביקור בבית כנסת הרדי:

אבא התעניין במנהגים השונים הני הגיון בכל מקום, וכשעוד ישבונו בעיר, לפני שעברנו לתלפיות, לקח אותנו בכל לי שבת לבית כנסת אחר [...] בלי שבת אחד ישבונו באחד מנתי הכנסת, אולם בעל התפילה לא התחיל להתפלל. הקהל שאבד את סבלנותו קרא נזו ונזו ועל כך השיב בעל התפילה,